

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига XXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Књига 7

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ

ИМЕНИЧКА ОБРАЗОВАЊА С ПРЕФИКСИМА
У СРПСКОХРВАТСКОЈ ТОПЕНИМИЈИ

Посебан отисак из *Зборника Шесте југословенске ономастичке конференције*
(Доњи Милановац, 9—12. октобар 1985)

БЕОГРАД
1987

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ (Београд)

ИМЕНИЧКА ОБРАЗОВАЊА С ПРЕФИКСИМА У СРПСКОХРВАТСКОЈ ТОПОНИМИЈИ

1. Посматраћемо творбу именица с префиксима на материјалу тематски ограниченом на област српскохрватских топонима. Циљ нам је, пре свега, да покажемо укупан инвентар афикса који учествују у творби и начин остваривања њихове творбене функције. Указаћемо при том само на основне деривационе могућности и степен продуктивности појединих творбених модела.

2. У српскохрватској топонимији у функцији првог творбеног форманта јављају се следећи префикси: *за-*, *међу-*, *на-*, *над-*, *ио-*, *иод-*, *иред-*, *ири-*, *уз-*.¹ Реч је о тзв. просторним префиксима или, како се још могу назвати, правим префиксима, насталим од предлога, који у предлошко-падежним конструкцијама имају, као примарно, значење места, простора. Ту семантику ови префикси уносе у семантику именица које образују.

3. Образовања о којима овде говоримо настају заправо помоћу два начина творбе: (1) префиксалним и (2) префиксално-суфиксалним. С обзиром на иначе мало укупно учешће префиксације (посебно у односу на обичнију суфиксацију) као начина за прављење нових именица у нашем језику — језички слој што га представљају топоними релативно често настаје управо деловањем наведених творбених начина. За ову појаву знају и други словенски језици — сваки, опет, на свој начин, и неједнако.² У нашем језику творба оваквих топонима је врло стара.

¹ Не узимамо овде у обзир девербативне форме типа *Заор* нити, пак, префиксе негације *без-* и *не-*. Такође не наводимо ни неке друге, сасвим ретке префиксе (нпр. префикс *иа-* у *Палучак*).

² У већини словенских језика творба топонима која је предмет овога рада је обрађена. Из разумљивих разлога овде је, међутим, изостала компарација у том смислу. Од обимне литературе навешћемо само неке радове из те области: М. Караš, *Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich*, Wrocław 1955; И. Дуриданов, *Префиксално-именнији иши в български и неговото значение за топонимичната ситраииграфия*, *Onomastica*, VI, 1960; W. Boryś, *Prefiksjacja imienna w językach słowiańskich*; Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, 180 стр.; В. М. Дерябас, *Присъставочно-суфиксалное образование имен существительных в современном русском языке*, Москва 1967. и др.

У Рјечнику из књижевних старина српских Ђуре Даничића налазимо више топонима насталих овим смером творбе, али уз ограничен број префикса и, такође, ограничен број комбинација са суфиксима.³

4. Може се, дакле, говорити о структурној и семантичкој издвојености топонимног језичког слоја који је даље постао образац, готов модел за нове правце творбе.

5. Узимали смо само примере где је деривациона структура препознатљива а мотивациона основа јасна. Случајеви „тамна постања” нису овде разматрани.

6. Чистом префиксацијом (која у структурном погледу значи спајање префикса са готовом именицом) образују се топоними (таквих је и највећи број) који за мотивациону основу имају апелативну именицу која у споју са префиксалним формантом прелази у категорију топонима. Често и та апелативна база већ и сама јесте у категорији топонима, на пример: Луг — *Залуј*, Грета — *Зајреда*, Брдо — *Подбрдо*, Присоје — *Појирисоје*, Гај — *Надгај*, што није увек обавезно. У највећем броју случајева префиксална топонимна реч је именована према суседном локалитету што га означава њена мотивациона основа. Избор префикса је одређен природним географским положајем локалитета који се именује, па је у односу на основни топоним *за* њим, *и*ред њим, *и*од њим, *над* њим итд.

Код префиксалне творбе највећи број топонима је са апелативним именицама (*nomina appellativa*) из круга географских и топографских термина: *брдо*, *бреј*, *врх*, *гај*, *гора*, *луј*, *поље*, *иланина*, *слај*, *сјена*.⁴ У исти лексичко-семантички круг могу се убројати и образовања настала према апелативима (некад су то исто топоними који живе као самосталне именице) који именују маркантну тачку на неком локалитету. На пример: *Подманасиџ*, *Подограда*, *Заосирој* и сл.

7. У мотивационој основи топонима срећу се и ботанички термини: *Забор*, *Зајабука*, *Задријен*, *Задријењак*, *Замаслина*; *Подбријесџ*, *Подџраб*, *Подјавор*, *Подшевар*, *Подшума*; *Предрво*; *Међуборје*⁵ и сл. И овај тип је продуктиван.

³ У Рјечнику се јављају образовања с префиксима *за-* и *иод-*.

У регистру имена места који је дат на крају књиге *Дечанске хрисовуље* (издање припремили П. Ивић и М. Грковић, Нови Сад 1976) од наших топонима јављају се топоними с префиксом *за-* и *ио-*: *Заблаије*, *Зајорје*, *Зајради*, *Занога*, *Зайланик*, *Заседалишије*, *Зайрнавље*; *Подримшиица*, *Посиљнаци*. (У примеру *Подримшиица* могуће је да се ради и о префиксу *иод-*).

⁴ Исто је и код префиксално-суфиксалног начина творбе. Исп. т. 13.

⁵ Овде је, чини се, ипак пре реч о префиксалној творби (*међу + борје*), јер постоји утврђен топоним *Борје*, а не о префиксално-суфиксалној (*међу + бор + је*), како на први поглед изгледа.

8. Сразмерно су ређи топоними чије је творбено значење настало префиксацијом познатог хидронима (који је сам за себе најчешће немогивисана именица)⁶: Бојана — *Забојана*, Тара — *Заџара*, Ибар — *Надибар*, *Подибар*, Дунај — *Задунај* (заст.), Дрим — *Задрим*, *Подрим* или оронима: Грмеч — *Подџрмеч*, Вележ — *Подвележ*, Ком — *Пошком*, Романија — *Подроманија*, а овим је списак готово исцрпљен.

9. Могу се још као лексичко-семантички подтип издвојити творенице настале префиксацијом оних топонима који представљају лексикализоване патрониме: *Надсубашићи*⁷, *Подбујиковићи* (махала у Босни, према *Бујиковићи*).

10. Једна иста лексичка морфема често срашћује са различитим префиксима. На пример, *брдо* се среће у формама: *Забрдо*, *Забрда* (пл.), *Побрдо*, *Подбрдо*, *Надбрдо*; *лућ* — *Залућ*, *Залућови* (пл.), *Подлућ*, *Подлућови* (пл.), *Прилућ*, *Надлућ*, *Надлућови* (пл.); *јај* — *Зајај*, *Зајајеви* (пл.), *Подјај*, *Подјајеви* (пл.), *Надјај*. Ова појава прати и префиксално-суфиксалну творбу, с тим што се тамо број творбених модела повећава за број комбинација истог префикса са различитим суфиксима.

Илустрацијом горњих примера показали смо уједно да у више случајева долази до лексикализације плуралског облика. Да додамо: чистом префиксацијом именица долази до срашћивања префикса и номинативног именичког облика.

11. У Даничићевом Рјечнику књижевних старина српских налазимо случајеве префиксалних именица са префиксом *ѿод-* (*Подљвысокыи* од поимениченог *Њысокыи*, *Подљгора*, *Подљгорица*, *Подљключь*, *Подљкшане* . . .) и с префиксом *за-* (*Заврѣгъ*, *Заградъ*, *Захльмь*). Нема, међутим, образовања са *међу-*, *на-*, *над-*, *ѿо-*, *уз-*. У каснијем развоју, који пратимо према богатој грађи РЈАЗУ, творба је ишла у истом правцу кад је реч о префиксима *за-* и *ѿод-* који су у топонимији постали продуктивни, али се делимично проширила на *међу-*, *над-* и *ѿри-* (који су делимично продуктивни), док су се *на-*, *ѿред-*, *ѿо-* и *уз-* свели на мањи број примера.⁸

Није текао творбени паралелизам између префикса *за-* и *ѿред-* или *над-* и *ѿод-*.

12. Префиксално-суфиксални начин творбе топонима показује већу присутност у нашем језику од претходног. Та продуктивност није узрокована већим бројем различитих префикса, него већом могућношћу

⁶ В. чланак А. Пеца: *Називи долина уз реке у српскохрватском језику*, ЈФ XXX стр. 509—524.

⁷ У РЈАЗУ стоји: „*Nadsubašići* *m pl. zaselak u Bosni u okružju tuzlanskom . . . U Bosni ima i nekoliko zaselaka, koji se zovu Subašići.*”

⁸ В. О *ѿѿононимима с ѿриједлоћом* под у *ѿѿузланском ѿвору*, Ахмет Касумовић, Втора југословенска ономастичка конференција, Скопје 1980, стр. 139—150.

комбиновања различитих суфикса који се јављају уз поједине префиксе. Именичка лексичка основа топонима семантички и структурно обједињује префикс и суфикс истовремено. У овим случајевима префикс уноси нијансу просторног маркирања у односу на семантику основе а суфикс своју творбену функцију реализује формирајући граматичку структуру речи. Иза већине префиксално-суфиксалних образовања стоји предлошко-падежна веза: *Забрeжје* је место за *бреџом*, *Подџорје* је место *џод џором*, али се творба могла развити и аналошким путем према оваквим моделима: *Полимље*, *Поџарје*.

13. По лексичко-семантичком аспекту две су основне групе ових топонима.

1) Највећи број топонима — као и код чисте префиксације — има као лексичку основу именицу која је апелативно географско име (*брдо*, *бреџ*, *луџ*, *џај*, *џод*, *џоле*) или апелатив који означава маркантну тачку на неком топографском појму (*џробље*, *лиџа*, *џер* и сл.) односно све то, али у категорији топонима. Тип топонима *Забарје* је мотивисан или апелативним *бара* или топонимом *Бара*. Ређи су случајеви са мотивационом базом коју чини немотивисани топоним као: *Међуколовље*, *Подвележје*.

У овој скупини срећемо неколико творбених модела, чији број нисмо прецизно утврђивали. Далеко је најпродуктивнија модел са суфиксалном морфемом *-је*, која се једина од суфикса комбинује са свим поменути префиксима:

за- + *-је*: *Заборје*, *Забрђе*, *Задолје*, *Заџорје*, *Заџрађе*, *Заречје*, *Закрижје*, *Залужје* итд.;

џод- + *-је*: *Подбрђе*, *Подбрeжје*, *Подџрађе*, *Подџробље*, *Подлиџље*, *Подлужје*, *Подорашје* итд.;

џо- + *-је*: *Побрђе*, *Побрeжје*, *Полужје*, *Поморје*, *Порјечје*, *Поџерје* итд.;

међу- + *-је*: *Међубрђе*, *Међуџорје*, *Међудражје*, *Међулужје*, *Међуселе* и др.;

џри- + *-је*: *Прибрeжје*, *Придворје*, *Приџорје*, *Прилесје*, *Прилужје*, *Причелје* итд.;

над- + *-је*: *Надбарје*, *Надџорје*, *Надџрађе*, *Надлужје*;

џред- + *-је*: *Предџрађе*, *Предворје*, *Предрожје*.⁹

⁹ У руском језику је префикс *џред-* у топонимији много продуктивнији: В. М. Дерibas, *Приставочно-суффиксальное образование имен существительных в современном русском языке*, Москва 1967, где се на стр. 10 наводе примери: *Карџаџи* — *Предкарџаџиџе*, *Урал* — *Предуралџе*, *Байкал* — *Предбайкалџе*. Он даље сматра да су овакве групе речи постале образац за прављење других: *Кама* — *Предкамџе*, *Элџрус* — *Предэлџрусџе*, *Саџара* — *Предсаџарџе*.

Делимично су продуктивни суфикси *-ица*, *-ак* и *-ина*, који се срећу у комбинацији са ограниченим бројем префикса:

за- + *-(н)ица*: *Забрдица*, *Зајувница*, *Захумчица*, *Зајајица*, *Закрсница*, *Закујишница*, *Зајољица*;

јод- + *-ица*: *Подјајница*, *Подлавица*, *Подјазница*, *Подлийница*, *Подорашиница*;

јри- + *-ица*: *Придворица*, *Прирадица*;

јред- + *-ица*: *Предворица*;¹⁰

за- + *-ак*: *Забарак*, *Заблајак*, *Зајорак*, *Зајодак*, *Заврелак*, *Зајољак*;

јод- + *-ак*: *Подјорак*, *Подлийци*;

јод- + *-ајк*: *Подсењак*;

јри- + *-ак*: *Прибрешици*, *Пријећак*, *Приселци*;

над- + *-ајк*: *Надбрдњак*;

за- + *-ина*: *Зајрадина*, *Залесина*;

јод- + *-ина*: *Подбучина* (према *Бучина*, *буквик*), *Подјазине*, *Подмеђине*, *Подјредина*, *Подјорина*, *Подлоквине*;

јо- + *-ина*: *Поџерина*;¹¹

јри- + *-ина*: *Прибарина*, *Пријредина*.

Ограничене су продуктивности творбени модели у којима учествују суфикси: *-ац*, *-а*, *-ишије*, *-ѳ*:

за- + *-ац*: *Забуковац*, *Задолац*, *Зајрадац*;

јод- + *-ац*: *Подбрежац*, *Подјрадац*, *Подјвоздац*;

међу- + *-ац*: *Међујорац*;

за- + *-а*: *Забреја*, *Заврха*, *Зајрађа*, *Зајода*;

за- + *-ишије*: *Заборишије*;

јо- + *-ишије*: *Постолишије*;

јод- + *ишије*: *Појкалмишија* (пл.)¹², *Подјришије*;

за- + *-ѳ*: *Забреж*, *Заври*;

јод- + *-ѳ*: *Подребар*;

јо- + *-ѳ*: *Појоръ* (Даничић, Рј.);

јри- + *-ѳ*: *Причел*.

¹⁰ Овде би се могло помислити да је дошло до мешања са префиксом *јре-*, који није типичан за прављење топонима у нашем језику. За случајеве *Пребрза*, *Пребуковље* у РЈАЗУ се каже да су нејасна постанка.

¹¹ Исп. синоним *Поџерје*.

¹² У РЈАЗУ испоређују топоним *Појкалмишија* с основама топонима *Кална*, *Калмишија*...

2) Знатно мањи број топонима префиксално-суфиксалне творбе (који је уз то и ограниченог обима) има за основу хидроним.¹³ Међутим, реч је о топонимима који именују дуге равне пределе поред великих река па је њихово присуство у језику такоређи свакодневно. Појава ових топонима је врло стара. Даничић бележи: *Подриније, Подриније, Поддунавније, Поморавније, Посавније*.

Продуктиван је модел *њо-* + *-је*: *Подравље, Подримље, Подриње, Подунавље, Покујље, Полимље, Поморавље, Понишавље, Посавље, Пошарје, Поишје, Помурје*.

Семантички је синониман са овим модел *њо-* + *-ина*, али са ограниченим бројем примера: *Подравина, Посавина*.

Усамљен је и топоним с префиксом *међу-*: *Међумурје* (предео између Муре и Драве), који се јавља и у облику *Међимурје*.

Три топонима с хидронимом у основи и моделом *за-* + *-је*: *Задримље, Задунавље, Зашарје* значе предео са друге стране реке коју именује лексичка основа.

14. Данашње стање српскохрватских топонима у целини, свакако би употпунило, делимично и модификовало, овако (на основу грађе РЈАЗУ) представљене основне правце творбе помоћу префикса, које смо назначили само у основним цртама.

Милица Радович-Тешич

ПРЕФИКСАЛЬНЫЕ И ПРЕФИКСАЛЬНО-СУФФИКСАЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе показаны основные направления префиксального и префиксально-суффиксального образования существительных, принадлежащих языковому слою сербохорватских топонимов. Автор делает вывод о том, что в качестве первого словообразовательного форманта выступают следующие префиксы: *за-*, *међу-*, *на-*, *над-*, *њо-*, *њод*, *њред-*, *њри-*, *уз-*. Далее особо анализируются отдельные словообразовательные модели и лексико-семантические подтипы.

¹³ У поменутом чланку А. Пецо сматра да је овај тип обичнији у источним него у западним крајевима српскохрватске језичке територије. Нама се намеће још нешто за размишљање. Ови топоними се односе углавном на равничарске реке или реке дужег тока, односно на онај део њиховог тока који силази у равницу. Топоним *Подриње* се не односи нпр. на горњи ток реке Дрине. Не знамо, истина, колико су ови називи присутни у народним говорима, али нам се чини да највише припадају стручним географским и публицистичким текстовима.